

Blažek, Václav

[Bańkowski, Andrzej. Etymologiczny słownik języka polskiego]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2002, vol. 51, iss. A50, pp. 158-165

ISBN 80-210-2819-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100909>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

было укрепление корреляции согласных по твердости-мягкости в подсистеме консонантизма. В области вокализма путем устранения фонем *ě* („ять“) и *ѡ* (т. наз. закрытого „о“) удалось всю эту подсистему сделать более стройной и устойчивой. На систему вокализма серьезно не повлияло возникшее аканье; в целом ряде случаев эти явления отразились в графике (ср. *колач* > *калач*, *дясна* > *десна*); иными словами, в ряде конкретных слов появилась ситуация т. наз. гиперфонем. В целом обе приведенные подсистемы русского языка стали такими, что в наибольшей степени они приблизились к современной.

В „*Заключениях*“ (с. 196–197) подытоживаются результаты проведенных исследований. Вслед за тем помещено „*Послесловие*“ (с. 197–199), где автором перечисляются отдельные пункты, доказывающие научную новизну, теоретическую и практическую значимость рецензируемой работы. Следует раздел „*Использованная литература*“ (с. 200–225). В нем приводятся словари, памятники древнерусской и старорусской письменности и научная, языковедческая литература, на которые автор опирался при создании настоящего труда. В самом конце включены два приложения: в первом (с. 226) представлены образцы фонематического развития слов от протославянского состояния до русского, во втором (с. 227) даются основные типы фонематических явлений современного русского языка, требующие исторического объяснения, и языки, к процессам которых восходят эти явления. Содержание („*Оглавление*“, с. 3–6) отпечатано в начале книги.

Предлагаемая монография предназначена для студентов, аспирантов, преподавателей, изучающих историческую фонологию славянских языков. Ее автор уверен в том, что книга будет полезна также для учителей русского языка и литературы в русской школе, не желающих оставлять без объяснения многочисленные факты современного русского языка, которые без историко-лингво-славяноведческих, и в данном случае без историко-фонемо-славяноведческих, знаний понять невозможно. На наш взгляд большая часть теоретических изложений заслужила бы более подробного проиллюстрирования на фактическом материале, чтобы читатель смог представить себе, как излагаемые теоретические явления функционировали на практике. В заключение нашей рецензии можно сказать, что обсуждаемый труд представляет собой серьезный вклад в развитие фонетико-фонологического изучения славянских языков, в частности русского.

Алеш Бранднер

Andrzej Bańkowski: Etymologiczny słownik języka polskiego, Tom 1 (A–K), Tom 2 (L–P), Wydawnictwo naukowe, Warszawa PWN 2000, s. LIII+874, XII+980. ISBN 83–01–13016–4, 83–01–13017–2.

Etymologické slovníky obvykle představují více či méně omezený a více či méně kritický výběr z etymologií už předložených. Je spíše výjimkou, když se objeví větší měrou etymologie autorské. Nový etymologický slovník polského jazyka od Andrzeje Bańkowského (*1931) je dílem nanejvýš autorským, autor se dokonce obejde nejen bez odkazů v textu, ale zcela chybí jakákoliv bibliografie (možná se chystá ve 3. díle). První díl uvádí poznámka „Od vydavatele“ (s. V–VI). „Úvod autora“ (s. VII–XLVIII) začíná popisem tradic polské lexikologie, zmiňován je

první polský etymologický slovník ve vlastním slova smyslu (Brückner 1927; překvapivě chybí zmínka o F. Sławském jako autorovi nejobtížnějšího etymologického slovníku polštiny; uváděn je pouze jako hlavní redaktor projektu *Słownik prastowiański*). Speciální pozornost autor věnuje vysvětlení pravidel svého zápisu. Na tomto místě je třeba uvést, že substituce *w* za *u* je běžná a jistě jen nedopatřením zde bylo vytištěno *u* (s. XVII). Vedle tradiční hvězdičky pro rekonstrukce používá Andrzej Bańkowski (dále AB) další dva symboly ^o a [†] ve funkcích, které by měly přiblížit následující příklady ze s. 329: podle psl. *†dēverъ* bychom očekávali lat. ekvivalent ^o*daever* < [†]*daiwer-*, ale skutečná lat. forma je *lēvir*. Poněkud nezvykle působí autorovo řešení nevyznačovat v rekonstrukcích labioveláry (z technických důvodů!), ale jejich existenci popsat slovně. Na s. XVIII-XIX Bańkowski předkládá inovaci (sic) v podobě odchylného vývoje tzv. dlouhých diftongů, než se obvykle předpokládá: **ōi & *ōu* > sl. **a, *ēu* > sl. **ě*. Další jeho opravou dosud uznávaných hláskových zákonů je přeformulování zákona *RUKI* (po těchto hláskách se ie. **s* mění na sl. **x*; ve stejné pozici najdeme v sanskrtu *ṣ* a v avestštině *š* namísto regulérní střidnice *h* < **s*) na *RULI*.

Následuje výklad o jazycích indoevropských. Autor soudí, že gramatické shody mezi 'flexivními' jazyky indoevropskými, semito-hamitskými a paleoevropskými jako baskičtinou jsou natolik zřetelné, že mohou být vysvětleny jen jako společné dědictví. AB soudí, že pravlast jejich společného prajazyka se nacházela v Mezopotámii a důvodem jejich rozchodu byla potopa popsaná ve Starém zákoně. Další osudy Indoevropanů nastínil AB následovně. Kdesi ve Střední Asii se oddělují Árvové, kteří díky sousedství se Semity si uchovávají některé shodné rysy v jazyce (samo- hlásky). Zbytek Indoevropanů se rozpadá na Protokelty a Protogermány. Část Protogermánů osídlila povodí Visly, Odry, Labe a Rýna. Zde se smísili s Paleoevropany, v důsledku čehož se rodí germánský jazyk s posunutím souhlásek. Menší část Protogermánů se nejprve věnovala rybolovu a pirátství (sic) na Kaspickém moři, vstřebala některé prvky íránské a kavkazské a poté se odebrala do Středomoří, kde osídlila Kypr, přijala jméno Achajové, kteří poté ovládli Mykény a odtud vedli dlouhou válku s Trójou. Ta se však nenacházela v Malé Asii, ale u Jadranu (!). Poslední zbytek Protogermánů se od Aralského jezera vydává do střední Evropy, kde pod jménem Slované dokonává stěhování národů, které pro autora představuje největší světovou invazi. Od Protokeltů se odděluje nejprve ta větev, která osídluje Malou Asii, odkud je známa pod fiktivním jménem Hetité. Od kavkazských národů se naučili metalurgii železa. S touto znalostí se jeden proud Protokeltů vydává napříč Evropou a dává základ Italikům a Keltům. Jiná část Protokeltů zůstává na stepi a mění se na Pralitevcy. Na čas (AB ví, že na 400 let...) ovládnou Slované. Po odchodu Pralitevců k Baltu zůstávají Slované 1000 let sami u Aralského jezera. Poté pod tlakem tureckých kmenů směřují k západu. Evropa se s nimi seznamuje jako s Hunny. AB má jasno i ve slovanské etymologii jména Attily, prý jde obrat *отъ тѣла* 'od základu'... Autor také ví, že ve slovanských žilách koluje nejméně ze 30–40% neslovanská krev, v případě pseudoslovanských (sic) Čechů dokonce z 80% (s. XXXII)! O slovanské etnogenezi je autor vůbec dobře informován. Severní část Slovanů se z donských stepí měla vydat směrem k Dněpru. Část z nich zůstává v povodí Dněpru a posléze přijímá jméno švédských vikingů Rusové. Zbytek směřuje na západ a během 50 let (!) osídluje povodí Visly, Odry a Labe. Od ústí Labe Slované dle AB vypudili do Británie kmen Anglů a půl (sic) kmene Sasů. Z oné severozápadní větve povstali Mazovjané, Kašubové a Češi, kteří byli nejprve zmoravizováni (sic), poté poněmčeni a v 19. st. opět obrozeni. Jižní část Slovanů zamířila od Donu kolem Černého moře do delty Dunaje a odtud do Panonie. Jedna skupina pokračovala na sever a dala základ Moravanům, Lužickým Srbům, Polanům a Lędzanům, druhá se obrátila na jih a zastavila se až na Peloponésu. AB má jasno i v etnicitě Avarů, kteří vtrhli v 6.-7. st. na Balkán. Stačí mu podoba jejich kmenového jména se jménem Avarů z Dagestánu, aby mezi ně položil rovnítko. V podobném duchu je veden i autorův výklad o etnogenezi Poláků.

Naopak, užitečný se jeví autorův exkurs do dějin etymologie (s. XL-XLIII), méně přesvědčivý a o to více kategoričtější je AB při formulaci cílů současné etymologie (XLIII-XLVII). Poslední část „Autorova úvodu“ nese titul „Kritická autorecenze slovníku“ (s. XLVIII). Ocitujme alespoň jeden odstavec autorova vyznání: „Autor tego słownika jest umyślnym dewiantem, który załajując papieru na cytowanie złotych myśli swoich wielkich prekursorów, pracowicie wywabia z kart ich zapisy, żeby na ich miejscu wymalowa swoje nowatorskie esy-floresy.“

Komentovat všechna místa, kde se AB rozchází s tím, co se ve slovanské a indoevropské etymologii pokládá za *communis opinio*, by vyžadovalo sepsat nový slovník. Autor se mj. obejde bez laryngální teorie. Nezbyvá, než se omezit na obecnější postřehy, upozornit na nejkřiklavější výstřelky proti ‚dobrým etymologickým mravům‘, ale i na myšlenky originální a plodné. Přes kritický postoj recenzentův k místy brutální etymologické metodice Andrzeje Bańkowského, kterou se nezřídka vrací kamsi do časů Varrona a Isidora Sevillekého, nelze nepřiznat, že tendence opisovat i zastaralé etymologie ze slovníku do slovníku je faktem, jenž AB kritizuje plným právem. Proto alespoň na vybraných příkladech recenzent předkládá nová či zpřesněná etymologická řešení.

Hned při prvním zalistování čtenáře překvapí, že slovanský materiál se téměř výhradně omezuje pouze na polská slova (s udáním století prvního dokladu) s odpovídající praslovanskou rekonstrukcí. Naopak, každý slavista jistě uvítá pozornost, kterou autor věnuje slovanským výpůjčkám v litevštině, maďarštině, rumunštině a albánštině. Na příklady z neslovanských indoevropských jazyků je AB opět velmi skoupý. Fakticky se omezuje na litevštinu výjimečně doprovázenou lotyšským materiálem, jazyky germánské, latinu, řečtinu a sanskrt. Při takto pojaté stručnosti překvapí, že první dva díly s hesly od A do P čítají dohromady 1850 stránek (asi 18 000 hesel). Důvodem je autorova záliba v kulturních slovech. Např. na s. 644 prvního dílu najdeme jako samostatná hesla *katecheta*, *katecheza*, *katechista*, *katechizacja*, *katechizm*, *katechizowa* ! Přes hypertrofii slov řecko-latinského a západoevropského původu představují jejich etymologie či spíše historie to nejspolehlivější, co nový etymologický slovník přináší. Pro seriózní etymologickou informaci o původu zděděné slovní zásoby nezbyvá, než se nadále obracet na nedokončený etymologický slovník Śląského (A-L) nebo třičtvrté století starý slovník Brücknerův. Přejděme ke konkrétním heslům.

baran (I, 32) – AB uvažuje o výchozím kompozitu **bar-a(g)nb*, kde by první složka měla odrážet sloveso **borti* ‚bojovat‘!

bez (I, 42) – AB odvozuje psl. **bъzъ* ‚Sambucus‘ z ie. **b^huǵʰ-*, což je možné, ale pro rekonstrukci aspirát chybí jakýkoliv vnější argument. Autor neuvádí žádné mimosl. paralely. Tou by mohlo být lit. *būožė* ‚rákosí Typha latifolia‘, lot. *buoze* ‚strom s ulomeným vrcholem‘ < balt. **baužijā*. Přesnou obdobou balt. slov co do kořenového vokalizmu je sl. ablautová varianta **buzъ* ‚buk‘. Blíže viz Blažek, *Mother Tongue* 6[2000–01], 87. Další etymologické úvahy mohou vycházet z ie. **b^huǵʰ(o)-* ‚kozel‘ (Pokorný 1959, 174), nebo keře čeledi zimolezovitých (*Loniceraeae*), kam patří i ‚bez‘, nesou často jména motivovaná slovem ‚koza‘ či ‚kozel‘, sr. ř. αἰγίνα, lat. *caprifolium*, něm. *Geissblatt* nebo např. nogajské (turkický jazyk od západních břehů Kaspiku) *eški tal* ‚Sambucus‘, doslova ‚kozi jíva‘.

bóść (I, 71) – Vzhledem k het. *paddai* ‚kope‘ a lit. akcentuaci je třeba vyjit z ie. **b^hed^hH₂-* (LIV 66), nikoliv **b^hed^h-*.

buk (I, 92–93) – AB překládá lit. *būožė* slovem ‚bukiew‘. Jde o omyl, kdy autor zaměnil správný význam ‚Buckel‘ (*Wörterbuch der litauischen Schriftsprache*, I, ed. M. Niedermann et al., Heidelberg: Winter 1932, 91) za chybný ‚Buchel‘ = ‚bukiew‘!

brzoza (I, 88) – Východiskem může být pouze tzv. dvojslabičná báze **b^herǵ^ǵ-ā* (sr. např. Mayrhofer II, 269–70; LIV 92), nikoliv **b^herǵ^ǵ-ā*.

- czasza** (I, 217) – Autor spojuje psl. *čěšja s lit. *kiáušas* tv. < *kēuk-*i-ā* v duchu svých hláskových zákonů. V etymologických slovnících se obvykle předpokládá „nedoložený iránský pramen“. Chybějícím írán. článkem může být jazyk khotanskému, odkud známe slovo *cāša-* „nádoba na odměřování tekutin“; výchozí je sloveso „pít“, které se objevuje např. v sogd. čš- (Bailey 1979, 101).
- czótn(o)** (I, 235) – AB odvozuje psl. *čělnъ z *kjt-no-, aby mohl sl. etymon spojit s lit. *kéltas* „prám“. Vedle lit. *kéltas* „kmen, kláda“ by pozornosti nemělo ujít toch. A *kolām*, B **kolmo*, obl. sg. *kolmai* „lod“, které lze odvodit z ptoch. **kolmōn*. Psl. *čělnъ se vyvíjí z *kjt-no-. Jejich společným východiskem může být kořen *kelH₃- „zvedat se, tyčit se“ > lit. *kélti* aj. K jeho derivátům patří slova jako lat. *columna* „sloup“, tj. „kmen stromu“. Předtoch. **kolmōn* pak odráží *kolH₃-mōn, zatímco předsl. *kjtno- lze odvodit z tématizovaného kmene *kjtH₃-mno- (viz Blažek, *Slavia* 62[1993], 489–92).
- daḅ** (I, 253) – Klíčem k etymologii psl. *dǫbъ je lit. sloveso *dumbù* : *dùbti* „stát se dutý, vyhloubit se“; přesnou obdobou sl. dendronyma je derivát *duñbas* „dutina, díra“ (Falk, *Scando-Slavica* 4[1966], 265–285). Obdobnou sémantickou motivaci najdeme u germ. **aikō* „dub“, lit. dial. *áizuolas* tv. v konfrontaci s lit. *áiziā* „trhlina, puklina“, lot. *aīza* „tv., štěrbina, skulina“ < **aiǵ-*, tj. „[strom charakteristický výraznými] dutinami“, podobně ř. αἰγίλωψ „druh dubu“ lze interpretovat jako *„děrokory“, sr. λοπός „kůra“.
- góra** (I, 466) – Východiskem pro sti. *giri-* tv. je praforma *g^hiH-i- s laryngálou (Mayrhofer I, 487). Bez objasnění sem autor řadí též p. *źródło* „pramen“ < psl. *žer-dlo.
- guma** (I, 500) – Ř. κόμμη skutečně pochází z Egypta. Jde o adaptaci eg. *kmj.t* tv. (Hemmerdinger, *Glotta* 46[1968], 243).
- gumno** (I, 501) – AB nachází jedinou nesl. paralelu v ř. γυμνός „nahý“, což je sémanticky poněkud zarážející. Smoczyński (1999, 326–27) předložil etymologii vycházející z asimilace psl. **gumьno* „zastřešené místo, kde se přechovává či mlátí sklizené obilí“ < **gubьno* < bsl. **gaubina-*, pro něž našel oporu v lit. *gaubiù* : *gaūbti* „pokrývat, zakrývat“.
- gwiazda** (I, 508) – AB rekonstruuje pro sl. a balt. izoglosu „hvězda“ východisko v podobě *ǵ^hmoig^h-d^hā / -d^hē, opíraje se o lit. *žygyulys* „blesk“. Naproti tomu O'Brian (*Celtica* 3[1956], 170–71) přidal ir. *gead*, gen. *geide* „bílá lysina na hlavě zvířete“, pro které Hamp (*Eriu* 25[1974], 279) předložil praformu *g^huisdā*, zatímco ř. φοῖβος „zářící“ jako paralelu bsl. slova pro „hvězdu“ odmítl kvůli dvěma labiovelárám v kořeni.
- heban** (I, 524) – Ř. ἕβεος nemá původ v semit. slovech označujících „kámen“ jako je hebr. *'eben* aj., ale pochází z eg. *hbny* „eben“ (Hemmerdinger, *Glotta* 46[1968], 242).
- jesion** (I, 589) – Autor v souladu se vlastními hláskovými zákony postuluje východisko **ōus-en-o-*; podobně lit. *uosis* tv. by mělo odrážet **ōus-i-*. Těžko pak vysvětlí další paralely, jejichž příbuznost sám připouští, jako švéd. *ask* tv. aj.
- język** (I, 594) – Mezi různými pokusy interpretovat ie. výraz pro „jazyk“ by neměla uniknout pozornosti etymologie W. Wintera (*Journal of Indo-European Studies* 10[1982], 167–86), který vychází z praformy *ǵ^hd^h-ǵ^hū- „pod patrem“ či „v dutině ústní“, sr. ř. χάος „hltn, jicen“, aj. (další diskusi viz *ESJS* 5, 294).
- jemioła** (I, 588) – Autor odvozuje zsl. & jsl. *emelo* a vsl. **omelo* z předsl. **om-el-om*, pro které uvádí jen balt. paralely: lit. *āmalas*, lot. *amuls*, vše od kořene **em-* „chytat“. Dodejme, že Hamp (*Zbornik za filologiju i lingvistiku* 14[1971], 253–55) předpokládá opozici plného a redukováného stupně **omelā* : **ymélsje*, na předsl. úrovni **amelā* : **umeljom*, jež by měla mít přesnou obdobu v opozici strp. *ape* : lit. *ūpē* „řeka“. Výchozí vokál *a-* potvrzuje i gal. *samolun* tv. (Plinius, *Historie přírody* XXIV, 103–04), které snad vzniklo haplogofií z **sam-amo^h* (Blažek, *Linguistica Baltica* 9[2002]).
- klep** (I, 667–68) – Vedle lat. *cunnius*, pokud odráží starší **kupnos*, je třeba brát v úvahu též toch. A *kip*, B *kvīpe* „hanba“, sr. také A *kip-kapsaši* „vulva“, doslova „hanba-tělo“ (Blažek, *Tocharian and Indo-European Studies* 5[1991], 123–28).

-**kleša** (I, 701) – AB vychází z psl. **kle(p)sati*, hledaje oporu pro rekonstrukci **p* ve slově *klepa* „stará kráva“, aniž by objasnil netriviální sémantický rozdíl. Psl. **klešati* má přesnou paralelu v toch. B *klänts- „spát“* (Blažek, *Linguistica Baltica* 4[1994], 235).

kmotr (I, 727) – Originální etymologii předložili Stalmaszczyk & Witczak (*Linguistica Baltica* 4[1995], 229–30), kteří v psl. **kmotrъ* vidí pokračování kelt. **kom-ätros* < **kom-pätros* a nikoliv pozdlat. *commäter*. Stejný kelt. pramen předpokládají pro psl. **svekorъ* & **svekry* „tchán“ & „tchyně“.

kobyła (I, 738–39) – Etymologické slovníky dosud nevzaly na vědomí írán. fakta, konkrétně khotan. *kaḅä „kůň“* (Bailey 1979, 52), jež s deminutivní koncovkou známou z oset. *baḅül „ptáče“*, *qæbül „děcko“*, *zæk’ül „míšek“* (Abajev, *Istoriko-etimologičeskij slova osetinskogo jazyka*, I, Moskva-Leningrad 1958, 244) představuje velmi pravděpodobný pramen sl. slova.

kráva (I, 823) – Autor připouští odvození bsl. izoglosy „kráva“ od slovesa, které pokračuje ve sti. *cárvati „žvýká“*, tj. „kráva“ = „přežvýkavec“. Podporu této Machkově etymologii lze najít v pamírských jazycích: vakhi *čōrwō „domácí skot“*, iškašim *čārān „zvíře“* (Blažek, *Slavia* 63[1994], 500). Správně odmítá často zmiňovanou příbuznost s lat. *cervus* „jelen“, germ. **herut-* tv. aj., kde se předpokládá palatální **k-*.

lato (II, 7–8) – Blížkost stir. *leth*, gen. *leith* n., velš. *lled* „polovina“ < **letom* naznačuje, že může jít o sémantický kalk za nejrozšířenější ie. označení pro „léto“ **semH-* (avest. *ham-*, arm. *amarn*, stir. *sam*, sthn. *sumar*, toch. A *šme* tv., arm. *am „rok“*, sti. *samā-* „rok, půlrok, roční období, léto“), které bývá spojováno s ie. **sēmi-* „půl“. Sl. **lěto* < **lētōm* by pak nejspíše představovalo vřdhdhiové dlužení. Pokud však je *a* v lat. *latus, -oris* „strana“ původní a nikoliv produktem tendence **le-* > *la-*, pak je třeba rekonstruovat praformu s laryngálou: **l₂t-es-* > lat. *latus*, **leH₂to-m* > sl. **lěto*, **lH₂eto-m* > stir. *leth* (Blažek 2000, 358). Řešení s laryngálou lze aplikovat i na příklady v minulosti už v souvislosti se sl. ‘létem’ uváděné: starogutnijské *laḅings* „na jaře“, švéd. dial. *lāding* „jaro“, stir. *laiṭhe* „den“ (sr. *ESJS* 7, 415).

lew (II, 25–26) – Ř. *λεῦ* představuje jistě zsemít. výpůjčku z pramene blízkého hebr. *layiṣ* „lev“ < **layiṣ-*.

lomī (II, 102–03) – Lit. akcentuace si žádá *sef*-rekonstrukci **lemH-* (sr. *LIV* 412).

mały (II, 133) – Tradiční srovnání s ř. *μηλον* „brav, ovce“, stir. *mīl* tv. (**mēlo-*) nebo gót. *smals* „malý“, něm. *schmal* „úzký“ (**smolo-*) nejsou příliš přesvědčivá buď sémanticky nebo foneticky. Sémanticky nejbliže stojí velš. *mal* „nicotný, lehký, malý“ (Fowkes, *Lingua Posnaniensis* 6[1957], 109). Vzhledem k negativní konotaci významu „malý“ (sr. slovin. *malo vino* „špatné víno“) lze připojit tradiční paralelu v lat. *malus* „špatný“, dále osk. (ak. sg.) *mal(l)om*, (abl. sg.) *mal(l)ud* tv., stir. *maile* „zlo“, niz., střdn. *mal* „blázen“, toch. B *mälle* tv. (*ESJS* 8, 452). Rozdíl v kvantitě lze vysvětlit vřdhdhiovým dlužením na bsl. půdě častým u adj., sr. **nagъ* „nahý“, lit. *núogas* < **nōgʷ-* proti derivátům **nogʷ-* v ostatních ie. jazycích (Pokorný 1959, 769).

maž (II, 158) – Psl. **mōžь* mohlo skutečně vzniknout i z praformy **mongju-* uváděné autorem. Jeho myšlenka vidět ve druhé složce slovesný kořen **gʷiēH₂-* „žít“ je lákavá. Spíše než z autorova **mon-gʷju-* „animal cogitans“ je třeba vycházet z **gʷmon-gʷju-* ‘žijící na zemi’ > **zmonzjʷ*, kde náslovné *z-* odpadlo disimilací, a tak vzniklo **mōžь*; sr. lit. *žmogùs* ‘člověk’, vedle stlit. *žnuo* ‘člověk’ a lit. *žmonés* ‘lidé’, které odpovídají gót. *guma, -ins* a lat. *homō, -inis* ‘člověk’ = ‘pomezí an’. Alternativně lze uvažovat o předsl. východisku **zmonjь* (sr. Z. Goṭaḅ, *Journal of Indo-European Studies* 23[1995], 180), které se transformovalo na **monzjь* → **mōžь*. Důvodem mohla být nežádoucí aliterace se slovem **zmonjь* ‘had’ nebo kontaminace hypotetických kvazisynonym **zmonjь* a **monъ* (sr. sti. *mānu-*, gót. *manna*) – viz *ESJS* 8, 498–99.

mdty (II, 158) – Psl. **mṛdъ* lze metatezí vyvést z **mṛdъ* podobně jako **modliti* odpovídá lit. *maldyti*, něm. *melden*, het. *māldi* aj. Další paralely pak jsou sti. *mṛdú-* „slabý, měkký“, ř. *βλαδύς* „slabý“, lat. *mollis* „měkký“ < **moldyi-* (Smoczyński 1999, 327–28).

modry (II, 206) – Namísto sémanticky problematických srovnání se sthn. *matara* „mořena barvířská“, která je zdrojem *červené* barvy, je třeba připomenout zdařilou Machkovu etymologii opírající se o srovnání s het. *antara* „modrý“ (**ṣṣa^hro-*). Další paralely najdeme v toch. A *motarci*, B *motārce* „zelený“ (**mod^hro-* + **-tjo-*) a patrně též stír. *modarda* „tmavý, chmurný, pošmourný, smutný“ (Blažek, *Slavia* 63[1994], 499–500; Id. 2000, 361).

nietoperz & nietopyrz (II, 311) – Namísto tradičně přijímaného východiska **ne(k^u)to-pyrj̥b* „noční letoun“, pro které chybí opora hláskoslovná i slovtvorná (°*pyrj̥b* těžko odvodíme od skutečně doložených sloves jako *pyrati* „vznášet se“ nebo *pariti* „létat“), autor předkládá sl. archetyp se stejnou sémantickou motivací **noto-pyryrb* < **nokto-puūris*. Forma **pyryr^o* „pták“ není jako apelativum přímo doložena, přesto lze důkaz o její existenci najít – v č. toponymu *Ptyřov* (ves blízko Mnichova Hradiště). Alternativně lze vyjít z rekonstrukce **nepyryrb*, která se opírá o csl. a str. *nepyryrb*, ukr. *nepotyrb* tv. a může být interpretována jako „ne-pták“. Pro sémantickou definici „netopýr“ = „ne-pták“ je k dispozici svědectví jednoho csl. textu: *nepotka vь potkaxь netopyrbь, nezvěřь vь zvěrexь ožь, neryba vь rybaxь rakь* „nepták mezi ptáky – netopýr, nezvíře mezi zvířaty – dikobraz, neryba mezi rybami – rak“ (Blažek 2000, 362; *ESJS* 9, 540).

niedzwiadź (II, 302) – Sémantický archetyp „medojed“ může být v ie. prostoru mnohem rozšířenější. Balt. formy lze promítnout do praformy **lākija-* „lízal“, vedle zcela transparentní složeniny v lit. *bitmeškis* „včela-medvěd“. Stír. *mil-chobur* znamená „milovník medu“, střešl. *meľfochyn* „med-prase“. Germ. označení medvěda, která se rekonstruuji jako **berōn*, **bernu-* m., **berniō* f., vůbec nemusí souviset s lit. *bėras* „hnědý“, ale s gal. **borna* „úl“, rekonstruovaným na základě stfr. *born* tv., jfr. *borna* 'tv., dutina v kmenu stromu', dial.: Puy de Dôme *burnio* „včela“, savojs. *borneta* „divoká včela“, sr. dále stír. *bern(a)* „trhlina, rozsediná“. Tedy „medvěd“ = „brtník“. Dokonce i nejrozšířenější pojmenování „medvěda“ v ie. jazycích, které se obvykle rekonstruuje **H₂rk^{o-}*, dovoluje vnitřní analýzu, která jej přiřadí do téhož sémantického pole. Už Brandenstein navrhl alternativní rekonstrukci s **d* namísto **t*, která v duchu laryngální teorie vyhlíží **H₂rd^{ko-}*. Zde můžeme identifikovat stejný kořen jako v indoár. **ṛdi-* „včela“ > sti. (nápis) *ali-*, (klas.) *ali-tv.*, ř. ἄρδις „hrot šípů, žihadlo“. V **-k(o)-* lze spatřovat derivační sufix, může však jít též o redukovaný stupeň slovesa, které známe ze sti. *āsnāti* „jí“, *āśa* „snědl“, srov. avest. *kahrk-āsa-* „sup“, doslova „požírač kohoutů“. Analogicky tedy **H₂rd-ko-* = „včeložrout“ (Blažek, *Linguistica Baltica* 8 [2000], 52, 55).

niewiasta (II, 312) – AB předpokládá východisko **ne-uoīd-tā* „nepoznaná“. Doplňme, že Smoczyński (1999, 328–29) rozvíjí starou myšlenku Bernekera, že „nevěsta“ = „neobtěžkaná“, a to na základě stlit. *vaisyiti* „rodit (o ovoci)“, lit. *pavaisyiti* „zplodit, zrodit, rozmnožit“, *vaisa* „plodnost“ aj., tedy *nevěsta* < **ne-uoīs-tā* (nomen postverbale), opíraje se o obdobně utvořené indoírán. formace: sti. *agrū-*, avest. *ayrū-* „neprovdaná dívka“ < **ṛ-g^uṛH₂-úH-* „neobtěžkaná“.

otec (II, 361–62) – Deminutivum **otьcь* se zpravidla odvozuje od nedoložené formy **otь*. S. Urbańczyk (*Tgoli chole Městró. Gs. für R. Olesch*, ed. R. Lachmann et al., Köln – Wien 1990, 213–15) oprávněně namítá, že vzhledem k odpovídajícím formám v jiných ie. jazycích jako het. *atta-*, lat., gót. *atta* „otec“, ř. ἄττα „tatínek“ bychom očekávali sl. **ota* (podobně utvořené je deminutivum **kopьcь* od *ā*-kmene *kopa*). Urbańczyk očekávanou formu identifikoval v životopise Svatého Otty (*S. Ottonis episcopi Babenbergensis vita Prieflingensis*), který christianizoval Pomofánsko. Autora, kterým patrně byl v letech 1140–46 bendiktýn Wolfger, zaujala podoba světcova jména a slova pro „otec“ v pomofánskoslávanském jazyce (*„Ille veniens et episcopi nomeñ inclamitans, quod in lingua eorum siquidem una littera demutata pro eo, quod est Otto, otta dixeris, patrem sonant „.*

owad (II, 469) – Namísto tradičně předpokládaného kompozita „ovcojed“, které přijímá i autor, Smoczyński (*Język na Pograniczach* 4[1992], 209–212) rekonstruuje východisko **au-ōdo-* od

nedoloženého slovesa **au-ēd-* (sr. č. *oběd* s jiným prefixem), které má přesnou obdobu v lat. *vēscor* 'žívím se, hoduji' < **uē-ēd-sk-ōr*.

pięś (II, 572–73) – AB předpokládá obdobný původ jako pro slovo „píd“: **pędъ* < **pendis* & **pęstъ* < **pend-t-is*. V poslední době Smoczyński (*Rocznik Slawistyczny* 48[1992], 17–23) ukázal, že psl. **pęstъ* může být interpretováno jako nomen actionis od *n*-presenta slovesa **pъxati* „tlouci“ = lat. *pīnsō* „tluču, biju“, stl. *pinášti* „tluče, mele“, 3. pl. *pińšánti*, sr. lat. *pugnus* „pěst“: *pūgnō* „bojuji“.

prosię (II, 787) – Vedle paralel v západoevropských jazycích existuje i přibuzenstvo íránské: avest. *pārəšō* „sele“ (Benveniste, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 45[1949], 88; Hofmann, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 22[1967], 35–36) a khotan. *pāsa-* „prase“ (Bailey 1979, 235).

V poslední dekádě se objevilo několik jednosvazkových etymologických slovníků slovanských jazyků autorů zhruba pětaticfíctníků (Gluhak, Snoj, Rejzek). Příklad Bańkowského ukazuje, že ani dvojnásobný věk autora a trojnásobný rozsah není zárukou násobku kvality.

Zkratky

ár. árijský, arm. arménský, avest. avestský, balt. baltský, bsl. baltoslovanský, c církevně-, č. český, dial. dialekt, dn. dolnoněmecký, eg. egyptský, fr. francouzský, gal. galský, germ. germánský, gót. gótský, hebr. hebrejský, het. hetitský, hn. hornoněmecký, i. indický, ie. indoevropský, ir. irský, írán. íránský, isl. islandský, j- jiho-, kelt. keltský, khotan. khotanský, lat. latinský, lit. litevský, lot. lotyšský, n- následuje, něm. německý, niz. nizozemský, osk. oskický, oset. osetský, p pra-, p. polský, pers. perský, pozd- pozdní, r. ruský, ř. řecký, savoj. savojský, semit. semitský, slovin. slovinský, sogd. sogdijský, sr. srovněj, st staro-, stř. středo-, švéd. švédský, toch. tocharský, tv. téhož významu, ukr. ukrajinský, v- východo-, velš. velšský, z- západo.

Bibliografie

- BAILEY, HAROLD W.: *Dictionary of Khotan-Saka*. Cambridge 1979.
- BLAŽEK, VÁCLAV: *Studia Etymologica Brunensia* 1, Praha 2000, 357–364.
- BRÜCKNER, ALEKSANDER: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1927[1974].
- ESJS *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, ed. E. Havlová & A. Erhart. Praha 1989n.
- FRAENKEL, ERNST: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Göttingen – Heidelberg 1962–65.
- GLUHAK, ALEMKO: *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb 1993.
- LÉIA *Lexique étymologique de irlandais ancien*, ed. J. Vendryes et al. Paris-Dublin 1959n.
- LIV *Lexikon der indogermanischen Verben*₂, ed. H. Rix. Wiesbaden 2001.
- MACHEK, VÁCLAV: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
- MAYRHOFER, MANFRED: *Etymologisches Wörterbuch des altindoarischen*, I-II. Heidelberg 1986–92.
- POKORNY, JULIUS: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern-München 1959.
- REJZEK, JIŘÍ: *Český etymologický slovník*. Praha 2001.
- ŚLAŦSKI, FRANCISZEK: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I-V. Kraków 1952–82.
- ŚLAŦSKI, FRANCISZEK (ed.): *Słownik prasłowiański*, I-VII. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974–95.
- SMOCZYŦSKI, WOJCIECH: Uwagi do etymologii słowiańskich. In: *Studia lingwistyczne ofiarowane*

Profesorowi K. Polańskiemu, ed. W. Banysius, L. Bednarczuk, S. Karolak. Katowice 1999, 326–40.

ŠNOJ, MARKO: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana 1997.

Václav Blažek

Gwary dziś 1. Metodologia badań. Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk, Poznań 2001, 216 s. (ISBN 83–7063–306–4)

Recenzovaný sborník je první z plánované série *Gwary dziś*. Sborníky mají přinášet referáty a materiály z cyklických konferencí o teoretických problémech současné dialektologie. Konference organizuje Institut polské dialektologie Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani (Zakład Dialektologii Polskiej UAM). Zatím se uskutečnily dvě konference: první (září 1999) byla věnována otázkám metodologickým, její výsledky obsahuje posuzovaný sborník; druhá (září 2001) se zabývala problémy nářeční lexikografie ve vztahu k nářečním atlasům (Regionalne słowniki i atlasy gwarowe); sborník z ní je v tisku. Pozornost zasluží to, že se druhá konference konala už s mezinárodní účastí.

Sborník *Gwary dziś 1* obsahuje kromě úvodu 19 příspěvků. Jak už zmíněno, bylo záměrem organizátorů orientovat referáty hlavně na otázky metodologické, a to zejména v oblasti syntaxe a slovníku. Diskuse měla být stimulována konfrontací různých pohledů a přístupů referentů k řešení týchž nebo blízkých problémů. Z uspořádání příspěvků je patrné, že se zde vyhranily tři tematické okruhy. Jím předcházejí dva vstupní referáty historickolingvistické o vztazích mezi dialektologií a historií jazyka (polštiny). Byly (podle ed. J. Sierociuka) „doskonatým wprowadzeniem do następných wystąpień“. V prvním příspěvku Stanisław Dubisz (*Wiedza o współczesnych gwarach w badaniach z zakresu historii języka*) s jistým politováním konstatuje a statisticky dokládá, že v posledních padesáti letech citelně ubývá v pracích a učebnicových kompendiích o historii polštiny poučení o dialektech; dialektologie se osamostatňuje a přetváří v osobitou jazykovědnou disciplínu s vlastními specifickými produkty monografickými i syntetickými. Bogdan Walczak (*Dialektologia a językoznawstwo historyczne*) zdůrazňuje potřebu využívat výsledků dialektologie pro výklad diachronních procesů, srovnává a hodnotí z tohoto hlediska přínos školy krakovské (K. Nitsch, Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, St. Urbańczyk) a školy varšavské (W. Doroszewski, H. Koneczna, J. Tokarski, H. Friedrich, J. Tarnacki).

První okruh sb. *Gwary dziś 1* je věnován převážně hodnocení některých nářečních metod, možností jejich dalšího využití, popř. jejich modifikacím vzhledem k novým úkolům dialektologie. Zygmunt Zagórski (*O różnych metodach badań dialektologicznych*) se zamýšlí nad okolnostmi, které je třeba respektovat jak při sběru nářečního materiálu (jde v podstatě o všechno to, co lze zahrnout do pojmu jazyková situace), tak při jeho analýze a způsobu popisu (zpracování), včetně kartografie, metod statistických aj.; volba metody je v podstatě determinovaná cíli popisu. Jerzy Reichan a Kazimierz Woźniak (*Perspektywy polskiej leksykografii gwarowej*) podávají nejprve zevrubný přehled dosavadních polských nářečních slovníků, pak poznámky o tom, jak se měnily způsoby jejich zpracovávání v důsledku rozvoje metod lingvistických, zvl. lexikografických, a nakonec – vlastně jako jádro článku – navrhuji autoři další projekty nářeční lexikografie: (a) vědecké slovníky různých rozsahů a typů; (b) populárně-vědecké slovníky různých typů. Kwiryna Handke (*Geografia lingwistyczna – ciągle otwarta metoda badań*) přesvědčivě dokazuje,